

Dorembowicz, Michał

Tendencje rozwojowe czasopiśmiennictwa naukowego oraz napływ zagranicznych czasopism naukowych do Polski

Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego 7/2, 220-238

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MICHAŁ DOREMBOWICZ

TENDENCJE ROZWOJOWE CZASOPISMIENICTWA NAUKOWEGO ORAZ NAPŁYW ZAGRANICZNYCH CZASOPISM NAUKOWYCH DO POLSKI

Celem niniejszego artykułu jest próba charakterystyki ogólnych tendencji przejawiających się w dziedzinie czasopiśmiennictwa na świecie, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji w naszym kraju zarówno w produkcji czasopism, jak również w zakresie napływu czasopism zagranicznych do Polski. Na tle tak naszkicowanego obrazu w tej dziedzinie w zakończeniu pracy będą sprecyzowane pewne wnioski, jakie nasuwają się w chwili obecnej. Z braku szeregu danych, w tej dotychczas dorywczo charakteryzowanej dziedzinie, zachodzi konieczność posługiwania się materiałem cyfrowym jako zastępczym. Postaramy się na tej podstawie dokonać analizy różnych aspektów tego zagadnienia. Oczywiście wnioski wysunięte mają z konieczności charakter dyskusyjny.

Sama definicja pojęcia „czasopismo” nie jest dokładnie ustalona. Spotykamy się z ujęciem szerszym i węższym. W świecie anglosaskim do określenia definicji czasopism używa się słów: seryjny (*serial*) i periodyczny (*periodical*). W terminologii brytyjskiej słowo *serial* używane jest jako termin określający czasopismo wydawane w nieregularnych odstępach czasu, lecz jako istotnie seryjne. Natomiast słowo *periodicals* obejmuje wszelkie czasopisma, sprawozdania, organy oficjalne, a nawet dzienniki¹.

Dla celów statystycznych definicję czasopism określono w ten sposób: „są to wszelkie drukowane periodyki o charakterze ciągłym, wydawane regularnie lub nieregularnie, ale częściej niż raz na rok, a każdy zeszyt ma swoją datę i numer².”

Jedna z ostatnich wypowiedzi na temat określenia tego pojęcia pod-

¹ D. E. Davinson, *Periodicals. A Manual of Practice for Libraries*, London 1964.

² U. Czarnowska, *Zasady międzynarodowej statystyki wydawnictw*, „Wiadomości Statystyczne”, 1962, nr 1.

kreśla, że „wydawnictwa ciągle zbiorowe i czasopisma stanowią zasadniczo wspólną grupę naukowych wydawnictw periodycznych. Czasopisma (miesięczniki, 2-miesięczniki, kwartalniki) charakteryzuje rytmiczność ukazywania się i zbliżona objętość poszczególnych zeszytów (numerów) oraz ich podział na działy redakcyjne (artykuły, kroniki, recenzje itp.). Natomiast wydawnictwa ciągle, zbiorowe są publikowane w rozmaitej postaci, a mianowicie: każda praca osobno, po kilka prac, jako tomy lub roczniki”³.

Wiek XX odznacza się żywiłowym rozwojem nauki, postępu technicznego i wynalazczości. Stąd szybko wytwarzana myśl naukowa publikowana jest w bieżących czasopismach i dlatego uważane są one za główne źródło informacji naukowej. Wydawnictwa zwarte (książki) z uwagi na dłuższy okres procesu wydawniczego traktuje się często jako kompilację materiału historycznego. Przewodniki (*directories*) o czasopismach wydawanych w poszczególnych krajach i poszczególnych dziedzinach nauki w świecie objętościowo stale się powiększają. Jedne czasopisma likwidują się, a jednocześnie masowo zjawiają się nowe.

Zainteresowanie problemem czasopism rośnie. Jednocześnie wydatki dewizowe na zakup czasopism zagranicznych stają się przedmiotem ożywionej dyskusji, szczególnie w obliczu wzrastającej ilości czasopism, a ostatnio również w obliczu wzrostu cen na czasopisma w krajach zachodnich. W konsekwencji powstały w ostatnich latach problemy prawidłowego obiegu czasopism zagranicznych napływających do kraju, ich wypożyczania oraz reprodukcji itd.

W krajach zachodnich rozróżnia się następujące grupy czasopism:

- 1) wydawane przez instytucje naukowe i zawodowe,
- 2) wydawane przez rozmaite przedsiębiorstwa dla zysku,
- 3) wydawane przez organizacje przemysłowe i handlowe w celu utrzymywania dobrych stosunków z zainteresowaną publicznością.

Z powyższego wynika, że niezwykle szeroki jest wachlarz jakościowy czasopism, tak pod względem naukowym, jak również różnorodności treściowej, typu i formy wydawniczej.

ROZWÓJ PRODUKCJI WYDAWNICZEJ CZASOPISM

Według szacunku rzeczoznawców zagranicznych⁴ każde stulecie przynosi wielokrotny wzrost publikowanych czasopism na świecie, a mianowicie:

³ Zasady typowego opracowania edytorskiego naukowych wydawnictw ciągłych, Warszawa 1964, PWN.

⁴ P. Auger, *Current Trends in Scientific Research*, Paris 1961, UNESCO.

rok 1800 —	100 tytułów	
„ 1850 —	1 000 „	
„ 1900 —	10 000 „	
„ 1950 —	100 000 „	
„ 2000 —	1 000 000 „	(przewidywane)

Według tego szacunku liczba tytułów czasopism w poszczególnych dziedzinach wiedzy orientacyjnie przedstawia się obecnie następująco⁵:

Ogółem	— 100%
medycyna	— 21,0
chemia	— 20,0
rolnictwo	— 20,0
biologia	— 14,0
nukleonika	— 0,6
elektronika	— 0,5
matematyka	— 0,4
fizyka	— 0,3
pozostałe dziedziny	— 23,2

Te same źródła szacują udział języków w ogólnej liczbie tytułów wydawanych na świecie czasopism, jak następuje:

jęz. angielski	— 60%
„ rosyjski	— 11%
„ niemiecki	— 11%
„ francuski	— 7%
„ japoński	— 7%
pozostałe	— 4%

Charakterystyka dynamiki wzrostu produkcji wydawniczej czasopism w poszczególnych krajach w ostatnich latach, na podstawie różnych źródeł statystycznych, przedstawia się w niektórych krajach następująco:

Wielka Brytania. Wartość wywozu czasopism za granicę jest pewnym miernikiem tendencji wzrostu tej produkcji⁶:

Lata	Eksport w tys. £	Wskaźniki
1960	5387	100,0
1961	6155	110,5
1962	6257	110,7
1963	7098	130,3
1964	8386	150,7

⁵ C. P. Bourne, *The World Technical Journal Literature*, „American Documentation”, 1962, nr 2.

⁶ *Account of Trade in Great Britain and Commonwealth*, London 1965.

Obserwujemy wzrost eksportu czasopism na przestrzeni ostatnich pięciu lat prawie o 50%, a tym samym tendencję wzrostu produkcji tych czasopism.

Związek Radziecki. Liczba tytułów wydawanych czasopism na przestrzeni lat 1950—1964⁷:

1950 —	1408
1958 —	3824
1960 —	3761
1963 —	3912
1964 —	3833

Obserwujemy charakterystyczny wzrost liczby tytułów czasopism w ZSRR o ponad 100% w okresie lat 1950—1958, ale potem następuje stabilizacja.

Niemiecka Republika Federalna. Podobnie jak w przypadku W. Brytanii użyjemy dla charakterystyki rozwoju produkcji czasopism danych statystycznych w zakresie eksportu⁸:

Lata	Eksport w tys. DM	Wskaźniki
1960	79167	100,0
1961	79430	104,2
1962	88122	111,4
1963	97026	122,9
1964	119554	151,1

W tym kraju obserwujemy podobną tendencję jak w W. Brytanii w okresie l. 1960—1964, czyli niemal 50% wzrostu wywozu za granicę, a tym samym wzrost produkcji.

Japonia. Dla tego kraju dysponujemy statystycznymi danymi, dotyczącymi liczby wydawanych czasopism w okresie l. 1956—1960:

Lata	Liczba tytułów	Wskaźniki
1956	6866	100,0
1957	8270	120,4
1958	9816	142,7
1959	13007	190,1
1960	14049	204,5

⁷ Narodnoje Chożiajstwo ZSRR w 1964 roku.

⁸ Der Aussenhandel der Bundes Republik Deutschlands, Stuttgart 1965, W. Kohlhaunner Verlag.

Stwierdzamy zdumiewający wzrost liczby tytułów wydawanych czasopism w Japonii, prawie w podwojonej liczbie w podanym okresie.

Charakterystyczny jest wzrost w tej liczbie czasopism w odniesieniu do poszczególnych dziedzin nauk⁹:

Lata	N a u k i			
	społeczne	przyrodnicze	techniczne	gospodarcze
1956	860	455	568	465
1957	999	491	677	1505
1958	1124	571	772	827
1959	1735	792	1112	930
1960	1881	774	930	1021

Najsłabszą tendencję wzrostu wykazują czasopisma przyrodnicze, a najmocniejszą gospodarcze, co jest zjawiskiem powszechnie występującym.

Pewnym ogólnym sprawdzianem tendencji wzrostu produkcji czasopism jest statystyka zużycia papieru (innego aniżeli gazetowy) w niektórych krajach w latach 1959—1963¹⁰:

Lata	ZSRR	USA	Anglia	NRF	Japonia	Polska
Liczby bezwzględne (miliony ton)						
1959	1926	13228	1914	2072	1828	382
1960	1987	13431	2164	2321	2137	427
1961	2098	13761	2180	2402	2515	464
1962	2224	14427	2168	2463	2504	481
1963	2303	15081	2114	2612	2748	511
Wskaźniki						
1959	100	100	100	100	100	100
1960	103	102	114	117	116	112
1961	108	104	115	116	136	122
1962	115	109	114	119	136	126
1963	119	114	111	126	155	134

Najmocniejszą tendencję wzrostu produkcji i zużycia papieru wykazuje Japonia, potem Polska i NRF, a pewną stałą tendencję mają pozostałe kraje.

Jeżeli chodzi o pewne zjawiska w kształtowaniu się cen na międzynarodowym rynku czasopism, można wskazać na W. Brytanię, gdzie przy eksporcie periodyków za granicę występuje charakterystyczna w ostatnich latach zwyżka cen czasopism. Zjawisko to odczuwa dotkliwie nasz

⁹ *Japan. Statistical Yearbook*, Tokyo 1964.

¹⁰ *Statistical Yearbook of United Nations*, 1964.

import od kilku lat, gdyż na skutek zwyżki cen światowych (przy niezmiennej puli dewizowej) ogranicza się liczbę sprowadzanych zeszytów. Nie dysponując odpowiednią statystyką cen na czasopisma brytyjskie z ostatnich lat opieramy się na statystyce handlu zagranicznego W. Brytanii, która podaje wagę i wartość wywożonych czasopism (*journals and periodicals*).

Rok	Waga w tys. cwt	Wartość w tys. £	Ceny	
			Srednia ¹¹ w tys. £	Wskaźniki
1960	671,0	5337	7,9	100,0
1961	689,8	6155	8,9	112,7
1962	630,3	6257	9,9	125,3
1963	664,9	7098	10,7	135,4
1964	712,1	8386	11,8	149,4

Widzimy charakterystyczny wzrost wskaźnika cen czasopism naukowych wywożonych z Anglii do innych krajów.

Ogólne liczby wydawanych w Polsce czasopism i tendencje rozwojowe przedstawia poniższe zestawienie, sporządzone w oparciu o *Rocznik statystyczny GUS*:

Lata	Liczba tytułów	Wskaźniki
1960	935	100,0
1961	960	102,6
1962	1047	110,2
1963	1074	114,1
1964	1157	123,7

W podanym okresie lat 1960—1964 stwierdzamy wzrost ogólnej liczby czasopism prawie o 25%.

Co się tyczy udziału w tej liczbie czasopism naukowych i nakładów (liczba zeszytów) — przedstawia się on następująco w r. 1964:

	Tytuły	Zeszyty
Ogółem	1157	15 310
w tym naukowe	346	2 245

¹¹ Średnia cena jest ilorazem z podzielenia wartości przez wagę.

Podział niektórych tytułów wydawanych w kraju czasopism (według układu klasyfikacji dziesiętnej) w ostatnich latach był następujący:

lata	1962	1963	1964
działy ogółem	1047	1074	1157
w tym:			
polityka, nauki ekonomiczne	99	95	106
handel, transport, komunikacja	34	34	35
matematyka, nauki przyrodnicze	55	55	57
medycyna	60	61	68
inżynieria, technika	62	62	77
rolnictwo, leśnictwo, hodowla	49	48	50
gosp. dom, hotele, żywienie zbiorowe	10	10	10
organizacja handlu i przemysłu	52	53	54
przemysł, budownictwo	77	81	93
architektura, plastyka, fotografia	19	20	19

Podział powyższy obejmuje prawie 50% publikowanych w kraju czasopism, mających charakter czasopism naukowych i fachowych. Druga połowa należy do wszelkich pozostałych dziedzin życia kulturalnego.

NAPŁYW CZASOPISM Z ZAGRANICY DO POLSKI

Podstawowym źródłem informacji o całokształcie czasopism zagranicznych napływających do kraju są dane Głównego Urzędu Statystycznego. Statystyka handlu zagranicznego PRL podaje dane o przywozie i wywozie czasopism w tysiącach złotych dewizowych (1958—1965):

Lata	Przywóz	Wywóz	Saldo ujemne
Liczby bezwzględne			
1958	6367	1594	4778
1959	7439	3420	4019
1960	7313	3778	3535
1961	7932	5177	2755
1962	9513	6361	3152
1963	10167	7523	2644
1964	10954	7999	2955
1965	12064	9809	2255

Z powyższej tablicy wynika, że napływ czasopism z zagranicy do Polski stale rośnie; jest to niewątpliwie wyrazem wzmagającego się zainteresowania polskiego czytelnika. Ale jeszcze szybciej w tym okresie wzrasta wywóz polskich czasopism, dzięki czemu ujemne saldo tego obrotu zmniejsza się stale.

Z gospodarczego punktu widzenia ważną jest rzeczą, czy obrót czasopismami równoważy wydatki z dochodami dewizowymi. Jest rzeczą interesującą, że import książek wykazuje podobną tendencję:

1965 —	17 405	w tys. zł
1964 —	18 833	„
1963 —	15 377	„
1962 —	11 489	„
1961 —	11 108	„
1960 —	9 384	„

Analizując bliżej import dewizowy czasopism zagranicznych, np. w roku 1965, możemy określić, z których krajów płynie główny nurt:

Kraje	Liczby bezwzględne (w tys. zł dewiz.)		%
ogółem	12 064		100,0
kraje demokracji ludowej:			
ZSRR	5626		
CSRS	172		
NRD	1182		
Jugosławia	55		
Pozostałe	10	245	60,0
kraje kapitalistyczne:			
Austria	115		
Francja	599		
Holandia	175		
NRF	1318		
Szwajcaria	134		
W. Brytania	731		
Włochy	140		
USA	1607	4 819	40,0

Z krajów socjalistycznych importujemy więcej niż połowę wartości dewizowej czasopism, z tym że import z ZSRR jest dominujący. W grupie krajów kapitalistycznych największy import mamy z USA, następnie z NRF, W. Brytanii, Francji.

Jeżeli chodzi o organizację ogólnego napływu czasopism zagranicznych do Polski, to odbywa się on kilkoma kanałami: import dewizowy (wyżej omówiony na zasadzie statystyki GUS) wykonywany przez PP „Ruch”; import na zasadzie wymiany pomiędzy zainteresowanymi instytucjami w Polsce i w poszczególnych krajach oraz import z darów. Szacuje się, że import dewizowy obejmuje około 7000 tytułów czasopism. Ponieważ *Centralny katalog bieżących czasopism zagranicznych w bibliotekach polskich*, wydawany przez Bibliotekę Narodową, uwzględnia

rejestrację z 635 bibliotek i sięga 14 347 (1959) odrębnych tytułów¹², stąd można wyciągnąć wnioski, że napływ do Polski wynosi około 20 tys. tytułów czasopism, z czego większość pochodzi z wymiany i darów.

Wnioski na prenumeratę importowanych czasopism zagranicznych, według resortów, wpływają do PP „Ruch” we wrześniu każdego roku. Specjalnie powołana komisja d/s kwalifikacji importu czasopism naukowych zajmuje się oceną, jaką ilość tytułów i egzemplarzy przyznać należy poszczególnym instytucjom według rozdzielników resortów w ramach ogólnej puli dewiz, zaplanowanej na ten cel przez Komisję Planowania przy Radzie Ministrów (poza krajami demokracji ludowej, skąd sprowadza się czasopiśma w ramach clearingu obrachunkowego). PP „Ruch” przyjmuje zamówienia na prenumeratę od poszczególnych instytucji według rozdzielników nadesłanych przez poszczególne resorty.

Przechodząc do bliższej charakterystyki napływu czasopism naukowych, należy najpierw zilustrować to zagadnienie na tle krajowych danych zawartych w opracowaniach Biblioteki Narodowej. *Centralny katalog bieżących czasopism zagranicznych w bibliotekach polskich* opracowywany jest przez Bibliotekę Narodową na podstawie „Zarządzenia ministra Kultury i Sztuki z dnia 30 grudnia 1957 r. w sprawie katalogu centralnego wydawnictw zagranicznych” („Monitor Polski”, nr 4, 1958 r., poz. 15). Zarządzenie to postanawia, że biblioteki naukowe wchodzące w skład ogólnokrajowej sieci bibliotek publicznych, otrzymujące bieżąco drogą kupna, abonamentu, wymiany bądź darów czasopiśma wydawane za granicą, obowiązane są do współpracy nad centralnym katalogiem, prowadzonym w skali ogólnokrajowej przez Bibliotekę Narodową w Warszawie, przez nadsyłanie wykazów nałbytków zagranicznych, w zakresie czasopism — opisy ich, jednorazowo, w ciągu pierwszego półrocza za rok ubiegły. *Centralny katalog bieżących czasopism zagranicznych w bibliotekach polskich* za rok 1959 objął wykazy czasopism zagranicznych nadesłane do Biblioteki Narodowej w roku 1959, znajdujących się w bibliotekach naukowych głównych i specjalnych, fachowych oraz niektórych miejskich i wojewódzkich.

Następną publikacją z tego zakresu jest *Centralny katalog „Nowe tytuły”* za lata 1960—1961, jako uzupełnienie do *Katalogu* zawierającego czasopiśma za rok 1959.

Dążąc do wyjaśnienia, jakich dziedzin wiedzy dotyczą czasopiśma zagraniczne gromadzone w bibliotekach polskich, poddano analizie w drodze szczegółowych obliczeń *Centralny katalog* za rok 1959 i stwierdzono, że zawarta w nim liczba 14 317 czasopism rozkłada się, jak następuje:

¹² *Centralny katalog „Nowe tytuły”* sygnalizuje w wydawnictwie z roku 1963 dodatkową liczbę 5432 tytuły (nadesłane za okres 1960—1961 tylko z 426 bibliotek).

Dziedziny wiedzy	Liczba tytułów	%
ogółem	14 317	100,0
I nauki społeczne	5 767	40,4
II „ biologiczne	1 058	7,4
III „ matem., fizyczne, chemiczne, geologo-geograficzne	2 182	15,2
IV „ techniczne	2 386	16,6
V „ rolnicze i leśne	1 194	8,3
VI „ medyczne	1 730	12,1

Widzimy, że udział czasopism z dziedziny nauk społecznych jest największy i osiąga 40% całego napływu czasopism z zagranicy. Następne miejsce co do liczby tytułów zajmują nauki techniczne, dowodząc, jak wielkie jest zainteresowanie czytelnika krajowego postęпами techniki zagranicznej. Dalsze miejsce przypada naukom w grupie trzeciej, a następnie naukom medycznym oraz rolniczo-leśnym. Oczywiście powyższa charakterystyka jest orientacyjna i nie pretenduje do ścisłości przy zaklasyfikowaniu niektórych czasopism do wymienionych dziedzin wiedzy. Bardziej dokładne dane zawiera w tym względzie poniższa tablica, przedstawiająca podział czasopism zagranicznych według 25 dziedzin wiedzy, przyjętych przez Bibliotekę Narodową w omawianym *Centralnym katalogu bieżących czasopism zagranicznych w bibliotekach polskich* w roku 1959:

Lp.	Dziedziny wiedzy	Liczba tytułów
1	dzienniki i czasopisma polit.-kulturalne	501
2	periodyczne informatory ogólne	23
3	nauka, kultura	557
4	księgoznawstwo, dokumentacja	346
5	nauki społeczne	323
6	nauki filozoficzne	202
7	religioznawstwo	298
8	nauki pedagogiczne	234
9	sport, wychowanie fizyczne	88
10	filologia	430
11	sztuka	432
12	historia, archeologia	494
13	polityka	198
14	nauki ekonomiczne, statystyka	1 070
15	państwo, prawo	256

Lp.	Dziedziny wiedzy	Liczba tytułów
16	nauki matem.-przyrodnicze:	
	ogólne	300
	muzea przyrodnicze	300
	astronomia	170
	fizyka	116
	mechanika	78
	chemia	198
	meteorologia	86
	klimatologia	50
	oceanografia	58
	geofizyka	100
	geologia	338
	geografia	348
	biologia	1 058
		3 240
17	nauki lekarskie	1 730
18	gospodarstwo wiejskie	1 194
19	technika	856
20	łącznie	106
21	górnictwo	21
22	budownictwo	22
23	przemysł, rzemiosło	590
24	transport	430
25	wojskowość	80
	ogółem	14 317

Trzeba wyraźnie podkreślić, że ze względu na różną wartość czasopism naukowych liczba ich nie jest dobrą jednostką statystyczną. Należy stwierdzić pewne zaciemnienie obrazu, polegające na uwzględnieniu w poz. 1 tej tabeli dzienników obok czasopism polityczno-kulturalnych. W dziale nauk społecznych rzuca się w oczy duża pozycja czasopism z zakresu nauk ekonomicznych oraz pozycja dotycząca przemysłu i rzemiosła. Dodać do tego trzeba poważną liczbę pozycji w dziale: nauka i kultura. Tak samo filologia, historia i polityka biorą znaczny udział w napływie czasopism zagranicznych do Polski. Widzimy, że udział nauk medycznych jest większy od nauk rolniczo-leśnych. Inne pozycje, jako dość szczegółowo wyspecyfikowane w tej klasyfikacji, mówią same za siebie. Dzięki temu wydawnictwu Biblioteka Narodowa umożliwiła ogólną orientację, które dziedziny wiedzy są najbardziej zainteresowane importem czasopism zagranicznych nadchodzących do Polski w prenumeracie, w drodze wymiany i w postaci darów. Zestawienie powyższe stanowi właściwie w tej chwili jedyną, choć bardzo orientacyjną, platformę oceny potrzebnej przy ustalaniu wytycznych naszej polityki importu czasopism, szczególnie za dewizy.

Jak już wyżej wspomniano, wymiana czasopism odgrywa wielką ro-

łę przy napływie czasopism z zagranicy do Polski. W zakresie wymiany czasopism naukowych czołowe miejsce zajmują placówki naukowe PAN i towarzystwa naukowe. Instytucje te prowadzą wymianę głównie bezpośrednio z kontrahentami zagranicznymi.

Obok placówek naukowych PAN samodzielną wymianę zagraniczną prowadzi także Ośrodek Rozpowszechniania Wydawnictw Naukowych (ORWN), który w związku z tym posiada u siebie centralną kartotekę kontrahentów zagranicznych wymiany realizowanej łącznie przez wszystkie placówki PAN i towarzystwa naukowe. Na podstawie tej kartoteki wymieniony Ośrodek prowadzi ewidencję wymiany oraz opracował i wydał publikację pt. *Międzynarodowa wymiana wydawnictw Polskiej Akademii Nauk*, podając dane według stanu na koniec 1962 r. Trzeba wyraźnie podkreślić, że wymiana podlega stałym fluktuacjom i zmianom, dlatego rozważania nasze, oparte na materiale za r. 1962, mają charakter orientacyjny. Jest to zresztą podstawowa i jedyna publikacja, która zajmuje się zagadnieniem wymiany czasopism naukowych.

ORWN prowadzi bezpośrednią wymianę wydawnictw centralnych i niektórych innych z planu wydawniczego PAN oraz udziela pomocy technicznej 15 placówkom w zakresie prowadzonej wymiany. Materiały uzyskane w drodze bezpośredniej wymiany ORWN przekazuje placówkom i towarzystwom naukowym. Funkcje te mają charakter koordynacyjny, umożliwiając eliminację dublowania wysyłek oraz eliminację z prenumeraty płatnej tych czasopism, które są możliwe do osiągnięcia w drodze wymiany.

„MIĘDZYKRAJOWA WYMIANA WYDAWNICTW PAN W ROKU 1963
Z NIEKTÓRYMI KRAJAMI”

Kraje	Liczba kontrahentów	Liczba plac. wysyłających	Liczba przesyłanych egzemplarzy	Ilość egz.	
				na jednego kontrahenta	na jedną placówkę
ogółem	7351	20 224	41 976	5,7	2,1
w tym:					
Czechosłowacja	358	1 004	2 018	5,7	2,2
Francja	667	2 704	4 320	6,5	1,6
Jugosławia	250	560	1 100	4,4	2,0
NRD	258	675	1 410	5,4	2,0
NRF	488	1 040	2 030	4,0	2,0
Rumunia	132	343	581	4,4	1,7
USA	1065	2 463	5 120	4,8	2,1
W. Brytania	676	1 413	3 420	5,0	2,4
Italia	436	932	2 110	4,8	2,2
ZSRR	721	1 800	4 050	5,6	2,3

Z tablicy powyższej (zestawionej na podstawie publikacji o w. w. tytule) wynika, że wymienionych 10 państw obejmuje powyżej 50% odbiorców (kontrahentów prowadzących wymianę) i liczby wysyłanych egzemplarzy na wymianę. Widzimy dalej, że przeciętnie polska placówka naukowa wysyła na wymianę 2,1 egz., a przeciętnie 1 kontrahent zagraniczny otrzymuje z Polski 5,7 egz. czasopism.

Omawiane wydawnictwo ORWN zawiera wykaz placówek i towarzystw naukowych prowadzących wymianę zagraniczną oraz wykaz wydawnictw wysyłanych za granicę na wymianę w roku 1962. Główną część tego wydawnictwa stanowi zestawienie kontrahentów z poszczególnych krajów, otrzymujących od polskich placówek określone czasopisma. Ze względu na oszczędność miejsca posłużono się w tej publikacji symbolami.

Z analizy zawartej we wstępie do tej publikacji dowiadujemy się, które placówki naukowe wyróżniają się liczbą czasopism wymienianych z zagranicą; mamy tam także zestawienie wysyłanych i otrzymanych czasopism z r. 1962, co pozwoliło stwierdzić w chwili obecnej już 90% kompensacji (czyli, że tylko około 10% kontrahentów zagranicznych nie rewanżuje się za otrzymywane z Polski czasopisma naukowe). Z tegoż wstępu dowiadujemy się dalej, że przy wymianie czasopism naukowych pod opieką ORWN bierze udział 86 placówek i towarzystw naukowych, a liczba tytułów wymienianych polskich czasopism naukowych wynosiła w roku 1962 — 327. Obliczenie powyższe wykonano dzięki danym zawartym w wymienionej publikacji, nie uwzględniając jednak uzupełnień zgłoszonych przez placówki PAN i towarzystwa naukowe w grudniu 1962 r., stąd pewne nieścisłości w poszczególnych pozycjach, co jednak nie zmniejsza ogólnego obrazu tej wymiany. Z danych przeciętnych wynika, że polska placówka naukowa wysyła przeważnie do każdego kontrahenta dwa egzemplarze własnego wydawnictwa.

Nasuwa się dalej ogólne stwierdzenie, że udział krajów demokracji ludowej w tej wymianie waha się w granicach 1/4 (w odsetkach):

Grupy krajów	Kontrahenci ¹³ zagraniczni	Placówki krajowe	Egzemplarze
1. kraje dem. lud.	30	26	25
2. pozostałe kraje	70	74	75
ogółem	100	100	100

¹³ Pod nazwą „kontrahenci” występują odbiorcy zagraniczni polskich czasopism (instytucje naukowe, redakcje wydawnictw naukowych, ośrodki dokumentacji i informacji, ośrodki bibliograficzne, biblioteki itp.).

Natomiast procentowy udział liczby egzemplarzy czasopism naukowych według głównych krajów przeznaczenia przedstawia się następująco:

Kraje	Liczba czasopism	%
Francja	4 320	10
NRD i NRF	3 440	8
USA	5 120	12
W. Brytania	3 420	8
ZSRR	4 050	10
pozostałe	21 626	52
	41 976	100

Widzimy, że kraje anglosaskie (USA i W. Brytania) przejmują w drodze wymiany aż 20% naszych czasopism naukowych, natomiast ZSRR i Francja po 10%, NRD i NRF 8%. Natomiast udział krajów demokracji ludowej jest następujący (przyjmując też kraje za 100%):

Kraje	Kontrahenci zagraniczni	Placówki krajowe	Liczby bezwzględne	Egzemplarze %
Bułgaria	100	218	492	4,3
Czechosłowacja	358	1004	2 018	18,0
Jugosławia	250	560	1 100	9,8
NRD	258	675	1 410	12,6
Rumunia	132	343	581	5,3
Węgry	172	406	832	7,4
ZSRR	721	1800	4 050	36,1
Chiny	101	242	528	4,7
pozostałe	18	117	203	1,8
	2110	5365	11 214	100,0

Największą ilość egzemplarzy wysyła się do ZSRR (przeszło 1/3 ogólnej liczby egzemplarzy), następnie do Czechosłowacji i NRD. Analiza powyższa pozwala wnioskować, że analogiczny jest napływ czasopism naukowych do Polski z tych krajów — na zasadzie wzajemności.

Wartość wymiany czasopism zagranicznych dla nauki wyraża się nie tylko w możliwości szybkiego otrzymania czasopism ze specjalnych placówek naukowych w różnych krajach, ale również w ułatwieniu nawiązywania kontaktów naukowych. Dzięki wymianie czasopism można sprowadzić nieodpłatnie różne cenne wydawnictwa zwarte¹⁴.

¹⁴ Z doświadczeń wymiany wydawnictw, prowadzonej przez Instytut Zoologiczny PAN, „Nauka Polska”, 1954, nr 3, s. 290.

Jest rzeczą zrozumiałą, że udział placówek naukowych PAN i towarzystw naukowych w wymianie międzynarodowej wynika z ich działalności wydawniczej. Działalność ta posiada tendencję zwykłą (zwiększenie nakładów). Jest również interesujące, jak ta działalność wydawnicza przedstawia się na tle ogólnokrajowego ruchu wydawniczego w zakresie czasopism naukowych.

Poniżej zamieszczona tablica ilustruje ruch wydawniczy czasopism naukowych w Polsce i na tym tle działalność wydawniczą placówek naukowych PAN oraz towarzystw naukowych¹⁵.

Czasopisma naukowe	1961	1962
ogólna liczba tytułów czasopism	960	1 047
a) według czasokresu wydania		
tygodniki	112	116
2-tygodniki	68	68
miesięczniki	421	425
2-miesięczniki	119	122
kwartalniki	175	169
nieregularne	65	147
b) według języka wydania		
polski	.	913
angielski	.	33
rosyjski	.	21
francuski	.	16
niemiecki	.	14
w kilku językach	.	39
w innych jęz.	.	11
c) według typów		
naukowe	.	270
zawodowe	.	294
urzędowe i oficjalne	.	206
ogólne	.	277
arkusze druku — ogółem	51 058	54 262
nakład globalny (w tys. egz.)	557 278	549 198
w tym Polska Akademia Nauk		
ogółem tytułów	66	72
arkusze druku	3 811	4 204
w tym: Wyd. I Nauk społecznych	1 254	1 444
„ II Nauk biologicznych	152	149
„ III Nauk matem.-fiz., chem. i geologiczno-geograficznych	729	753
„ IV Nauk technicznych	475	555

¹⁵ *Ruch wydawniczy w cyfrach*, wyd. Biblioteki Narodowej, Warszawa 1963; „Nauka Polska”, 1963, nr 4, s. 14—15.

Czasopisma naukowe	1961	1962
Wydz. V Nauk rolniczych i leśnych	373	223
Wydz. VI Nauk medycznych	247	509
Oddział PAN w Krakowie	29	33
towarzystwa naukowe		
ogółem tytułów	.	92
arkusze druku	.	2 823

Tablica powyższa pozwala wysnuć interesujące stwierdzenia:

1) liczba tytułów czasopism naukowych w Polsce w latach 1961—1962 wzrosła;

2) główne czasopisma naukowe ukazują się przeważnie jako miesięczniki (40%);

3) rośnie liczba czasopism nieregularnych;

4) zwiększa się liczba arkuszy wydawniczych, lecz spada nakład w liczbie egzemplarzy;

5) czasopisma naukowe redagowane w językach obcych (łatwość wymiany) szczególnie liczne są w językach: angielskim i rosyjskim;

6) liczba tytułów prac własnych placówek naukowych PAN i towarzystw naukowych stanowi zaledwie 15% ogólnopolskiej liczby tytułów, a udział w arkuszach wydawniczych wynosi 13%;

7) najwięcej arkuszy wydawniczych PAN przypada na nauki społeczne (około 30%), stąd udział nauk społecznych w wymianie międzynarodowej i napływie czasopism zagranicznych jest tak poważny.

Trudno jest ustalić, z braku danych, jaki odsetek nakładu każdego czasopisma naukowego przeznaczają na zapotrzebowanie krajowe, a jaki na zagraniczne.

W artykule pt. *Uwagi o stanie wymiany wydawnictw naukowych* („Życie Szkoły Wyższej”, 1962, nr 7—8) B. Winid twierdzi, że sprzedaż w kraju wydawnictw naukowych uniwersyteckich wynosi zaledwie 10% nakładu, a resztę przeznaczają na wymianę zagraniczną, gdyż „rozpowszechnienie zagraniczne prowadzone jest prawie w 100%, poprzez wymianę”. Jeżeli powyższą konstatację można odnieść do czasopism naukowych, wynikałoby z tego, że powiększenie nakładów może zwiększyć wymianę, a tym samym zmniejszyć nacisk na import za dewizy, co będzie z korzyścią dla kraju.

Interesujące może być zestawienie liczb bezwzględnych i wskaźników takich elementów statystycznych, jak wzrost liczby pracowników naukowych na tle wzrostu wydawanych czasopism w kraju i dopływu czasopism z zagranicy¹⁶:

¹⁶ „Przegląd Informacji o Naukoznawstwie”, 1964, nr 2, s. 13.

Lata	Ogólna liczba pracowników naukowych	Przywóz czasopism w tys. złotych	Liczba tytułów czasopism krajowych
Liczby bezwzględne			
1960	31 926	7 313	935
1961	35 086	7 982	960
1962	40 659	9 513	1047
1963	43 183	10 167	1074
1964		10 954	1157
Wskaźniki			
1960	100,0	100,0	100,0
1961	109,7	108,4	102,6
1962	126,8	131,6	110,2
1963	166,2	133,7	114,1
1964		150,0	123,7

Widzimy, że za szybko rosnącym wskaźnikiem liczby pracowników naukowych nie nadąża wskaźnik importu czasopism zagranicznych ani wskaźnik liczby tytułów wydawanych w kraju.

Czasopisma naukowe sprowadzane do kraju stają się ostatnio przedmiotem szczególnego zainteresowania ogółu pracowników nauki i techniki. Fakt ten świadczy nie tylko o rosnącym znaczeniu i ogromie osiągnięć naukowych za granicą, lecz również o tym, że w czasopismach znajdują się przeważnie najświeższe rezultaty badań naukowych — podczas gdy książki posiadają coraz częściej charakter opracowań opóźnionych. Ponadto mamy w kraju przejściowe trudności dewizowe przy zakupie za gotówkę (prenumerata) czasopism naukowych, ukazujących się w poszczególnych krajach. Stąd powstaje często pytanie: gdzie można najszybciej i najłatwiej zapoznać się z treścią bieżąco do kraju nadsyłanych z zagranicy czasopism naukowych, których nie można było zaprenumerować ani zdobyć w drodze wymiany.

Wymienione trudności spowodowały, iż zaczęto ogłaszać drukiem specjalne informatory. Do największych publikacji z tego zakresu, jak wyżej wspomniano, należy *Centralny katalog bieżących czasopism zagranicznych w bibliotekach polskich*, wydawany co kilka lat przez Bibliotekę Narodową. Dodatkową publikacją jest *Centralny katalog „Nowe tytuły”* (ostatnio za lata 1963—1964), jako uzupełnienie do *Centralnego katalogu* (1962). Omawiany *Katalog* zawiera podział tytułów zagranicznych czasopism naukowych według poszczególnych dziedzin wiedzy (przyjętych w liczbie 25 przez Bibliotekę Narodową) z tym, że pod każdym tytułem są zamieszczone signa bibliotek, w których dane czasopismo jest przechowywane. *Katalog* jest wydawnictwem objętościowo bardzo obszernym z uwagi na materiał informacyjny otrzymywany od wielkiej liczby bibliotek.

Centralny Katalog ze względów technicznych wydawany jest przez Bibliotekę Narodową ze znacznym opóźnieniem. Stąd powstały nowe koncepcje wydawnicze, zmierzające do publikowania informacji bardziej aktualnych i możliwie dogodnych dla odbiorcy. Jedną z nich jest wydawnictwo Ośrodka Rozpowszechniania Wydawnictw Naukowych PAN pt. *Czasopisma zagraniczne w bibliotekach Polskiej Akademii Nauk, rok 1964*, ogłoszone po raz pierwszy w roku 1965. Publikacja zawiera przeszło 10 tysięcy tytułów (czasopism i wydawnictw ciągłych), które wpłynęły do bibliotek PAN i towarzystw naukowych w 1964 r. Materiał informacyjny w tej publikacji ułożono według kolejności alfabetycznej krajów. Każdy tytuł stanowi osobną pozycję z opisem bibliograficznym oraz zawiera inicjały placówek PAN względnie towarzystw naukowych, otrzymujących dany tytuł. Uwzględniono również podział na egzemplarze wpływające z zagranicy w drodze wymiany i prenumeraty. Chodzi o wymianę prowadzoną samodzielnie przez placówki naukowe PAN i towarzystwa naukowe, jak i o wymianę centralną, którą prowadzi Ośrodek Rozpowszechniania Wydawnictw Naukowych PAN.

Podobną pierwszą publikację ogłosiło w tym samym celu Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w maju 1966 r. pt. *Zagraniczne czasopisma naukowe (bez krajów socjalistycznych) w bibliotekach Min. Szkolnictwa Wyższego w 1966 r.* Publikacja przeznaczona jest do użytku służbowego Ministerstwa i podległych organów. Katalog ten obejmuje naukowe czasopisma zagraniczne, prenumerowane w roku 1966 przez biblioteki szkół wyższych i placówki naukowe Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego. W katalogu przyjęto podział tytułów według krajów (w porządku alfabetycznym) i według poszczególnych placówek, znajdujących się w głównych miastach, jak: Warszawa, Kraków, Wrocław, Poznań, Łódź, Lublin, Gdańsk i Szczecin. Na wstępie podano dla wygody czytelnika dokładne adresy poszczególnych placówek. Jak widać z powyższego, publikacja ta nie zawiera tytułów czasopism otrzymywanych z zagranicy w drodze wymiany, co uwzględnia omawiana publikacja PAN. Niemniej jednak ostatnia publikacja odznacza się tą zaletą, że jest przejrzysta i praktyczna. W interesie szerokiego ogółu pracowników należałoby dążyć do wydawania omawianych publikacji jako roczników, gdyż wówczas otrzymują aktualne źródła informacji o naukowych czasopismach bieżąco sprowadzanych z zagranicy. Należy również nadmienić, że Agencja Wydawnicza PP „Ruch” w Warszawie wydaje interesujący 2-miesięcznik pt. „Biuletyn Bibliograficzny”, zawierający cenne informacje o czasopismach zagranicznych według następujących działów:

I. Nowe wydawnictwa periodyczne.

II. Wydawnictwa dawniejsze.

III. Zmiany bibliograficzne (wzmianki o czasopismach, które przesta-

ły wychodzić względnie zmieniły tytuł lub częstotliwość ukazywania się).

IV. Informacje różne.

V. Indeks omawianych czasopism zagranicznych.

*

* *

Wiek XX charakteryzuje się stałą tendencją wzrostu liczby czasopism w skali światowej, co jest konsekwencją szybkiego rozwoju nauki i techniki. Największe nasilenie wzrostu liczby czasopism obserwujemy w dziedzinie nauk przyrodniczych i technicznych, najmniejsze — w zakresie nauk społecznych. Jednocześnie w ostatnich latach notujemy zjawisko wyższości cen na czasopisma, szczególnie w krajach kapitalistycznych.

Powyższe stwierdzenia rzutują na sytuację w naszym kraju w tym zakresie, gdyż z jednej strony społeczność naukowa, dążąc do szybkiego poznania najnowszych osiągnięć rozwijającej się nieustannie nauki i techniki na świecie, przejawia rosnący popyt na czasopisma naukowe, a z drugiej strony bieżące i chyba przejściowe trudności dewizowe nie pozwalają na pełne zaspokojenie zgłoszonych zapotrzebowań na prenumeratę czasopism, szczególnie z krajów kapitalistycznych. W wyniku tej sytuacji coraz szersze kręgi zatacza dyskusja wśród czynników kompetentnych w kierunku znalezienia środków zaradczych. Wysuwa się więc konieczność zmniejszania liczby egzemplarzy czasopism zagranicznych na rzecz nowych tytułów, kosztem dublujących się zeszytów, racjonalniejszego wykorzystywania czasopism w poszczególnych bibliotekach przez eliminację tytułów mniej czytanych względnie mniej poszukiwanych przez czytelników. Wsuwane są także projekty porozumień między bibliotekami w większych ośrodkach kraju, mające na celu podział pracy przy obsłudze czytelników zainteresowanych określonymi tytułami czasopism — co w rezultacie może dać oszczędność dewiz przy zmniejszonej liczbie egzemplarzy prenumerowanych czasopism zagranicznych. Racjonalnie i oszczędnie prowadzona wymiana czasopism z zagranicą przez poszczególne placówki krajowe może również prowadzić do ograniczenia napływu za dewizy, nie umniejszając liczby egzemplarzy czasopism zagranicznych.

W końcu należy stwierdzić, że tendencje stałego wzrostu czasopiśmiennictwa w skali światowej wymagają również stałej obserwacji i odpowiednio elastycznej polityki przydziału dewiz dla prawidłowego napływu czasopism zagranicznych do kraju w celu racjonalnego zaspokajania rosnących potrzeb świata nauki i techniki.